

1450

Կենսագրի շարք

83

2-96

ՔիճՆ

1897

83-3

3-96

ՆՈՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ժ.

ԿԵԱՆՔԻ ԳՊՐՈՅ

Հ Ո Փ Մ Ա Ն Ի

Գերսաներենից թարգմ.

Յիրուհի Կոստանեանց.

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Շարաձէի, Նիկ. 21

1897

2011

19220003

83-3

2-96

uy

291

ՆՈՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ժ.

ԿԵԱՆՔԻ ԳՊՐԱՅ

ՀՈՓՄԱՆԻ

Գերմաներենից թարգմ.

Տիրուհի Կոստանեանց.

ԹԻՓԼԻՍ

Տպարան Ս. Շարանի, Նիկոյ. փ. ա. 21

1897

6025
P-

Дозволено цензурою Тифлисъ, 12-го Мая
1897 г.

ԿԵԱՆՔԻ ԴՊՐՈՅ

Մի գերմանական ծովեզրեայ քաղաքում ապրում էր մէկ հարուստ վաճառական իւր միակ որդու, Ֆերդինանդի հետ: Այդ վաճառականի ազգանունը Գալբերգ էր: Նորա կինը մեռաւ, երբ իւր որդի Ֆերդինանդը միայն մի քանի ամսական էր և այդ պատճառով նա իւր բոլոր սէրը, խնամքը գործ դրեց առանց մայր, որը մնացած քնքոյշ արարածի վերայ: Մայրը մեռնելիս յանձնեց երեխային Գալբերգին, այս սրտաշարժ խօսքերով՝ «իմ սիրոյ համար, կրթիւր և մեր երեխային սիրով»: Այդ խօսքերն արտասանելով, նա էլի մէկ անգամ համբուրեց մանկանը և մի վերջին, տխուր հայեացք գցելով իւր ամուսնու վերայ, մեռաւ: Դորանից յետոյ զարմանալի չէ, որ Գալբերգն ուղենալով հանգուցեալի կամքը սրբութեամբ կատարել, շատ անգամ արդէն իւր սիրոյ ու խնամքի չափն անցնում էր: Այդ երեխան միակ արարածն էր, որ նո-

րան կապում էր կեանքի հետ. նա աշխատում էր իւր որդու համար և նոյն իսկ նորա ապագայ հարստութեան համար իւր շոգենաւները լցնում էր բեռներով և ուղարկում էր ամենահեռու երկրներ ու սրտանց ուրախանում էր, երբ դորանից մեծ օգուտ էր ստանում: Գործերից յետոյ տուն վերադառնալով, նա իւր առաջին պարտքն էր համարում ներս մտնել երեխայի սենեակը, որտեղ վարդի պէս բացուած, կարմրաթշիկ մանուկն ուրախ-ուրախ ժպտում էր նորան տեսնելով և երկարացնում էր դէպի նա իւր հասուլիկ ձեռքերը: Յետոյ նա դիմում էր երեխայի շրջապատողներին՝ հօրաքրոջը, դայեակին ու հարց ու փորձ էր անում, թէ արդեօք Ֆէրդինանդի բոլոր ուզածները կատարե՞լ են իւր բացակայութեան ժամանակ. և վա՛յ տնեցոյ, եթէ որ նա տեսնէր իւր որդուն լալիս: Այդ տեսակ չափազանց խնամքից ու երես տալուց, Ֆէրդինանդը դառաւ մի շատ յամառ տղայ: Նա բնական շատ բարի սիրտ ունէր և եթէ լաւ կրթութիւն ստանար, շատ լաւ մարդ կը դառնար, բայց այժմ, հօր թուլութեան շնորհիւ, նա փչացաւ:

Ֆերդինանդը մեծանալով, դառաւ ամբողջ տան հոգսի առարկան: Դայեակները շա-

րունակ փոխւում էին, որովհետեւ ոչ մէկից գոհ չէր մնում հայրը. իսկ Ֆէրդինանդն այնքան խելօք էր, որ շուտով հասկացաւ՝ թէ հայրն իւր իշխանութեան տակն է: Եւ այդ պատճառով, եթէ որ մէկը չհնազանդէր նորան, կամ թէ նորա կարծիքով մէկն անարգար վարուէր իւր հետ և կամ մէկը դուր չգար իրան, բաւական էր, որ նա մի-երկու, երեք կաթիլ արտասուք թափէր և հայրը կաշխատէր ամեն կերպ իմանալ որդու լացի պատճառն ու իսկոյն կըկատարէր նորա կամքը:

Այդ տեսակ պատմութիւնները վերջանում էին նորանով, որ Ֆերդինանդի չհաւանած աղախնուն, կամ ծառային դուրս էին անում: Այդպիսով, բնականից լաւ երեխան, շուտով դառաւ բոլոր տնեցոյ չար ոգին. ծառաները նորան շողոքորթում էին երեսանց, այն ինչ սրտանց ատում էին և մինչև անգամ Ֆէրդինանդի բարի հօրաքոյր Մարիամը վախենում էր նորանից:

Դալքէրգի ընկերները, որոնք նորսն անկեղծ սիրում էին, ցաւելով նայում էին այդ տեսակ կրթութեան վերայ և վատ հետեւանքներ էին գուշակում:

— «Ես խոստացել եմ իմ հանգուցեալ կնոջս, սիրով ու բարութեամբ կրթել մեր

Ֆէրդինանդին» պատասխանում էր նա. «և իմ խօսքս կատարում եմ. երեխան հրեշտակի բնաւորութիւն ունի, իսկ ծառաները նորա հետ վարուելու ձևը չգիտեն»:

— «Ով որ սիրում է իւր որդուն, նա նորան խելք ու շնորհք է սովորեցնում» — ասում էր շատ անգամ ծերունի բժիշկը, գլուխը շարժելով և աշխատելով հասկացնել իւր ընկերին, որ նա սխալւում է այդ ձևով կրթելով իւր երեխային:

— «Ինչո՞ւ համար ես պատժեմ տղային, սարսափով բացականչում էր նա. երեխան ոչ մէկին վատութիւն չի անում»:

Երբ որ Ֆէրդինանդը տասը տարեկան դառաւ, այն ժամանակ նորա վարժուհիների թիւը անհաշիւ էր: Պատահում էր, որ երբեմն Ֆէրդինանդը հաւանում ու սիրում էր վարժուհիներից մէկին ու մէկին և ներում էր նորա խիստ վարմունքն իրան հետ. բայց այդպիսի դէպքերումն էլ, հայրը մի դատարկ բանի համար դուրս էր անում այդ վարժուհուն և որդին նոր վարժուհի էր ունենում:

— «Ֆէրդինանդին պէտք է տղամարդու ձեռքի տակ կրթել.» վերջապէս վճռեց Գալբէրգը, երբ նորան արդէն ձանձրացրին թէ որդու և թէ վարժուհիների անվերջ գանգատ-

ները և երբ միսս (օրիորդ) Բէրտրամը, հիանալի անգղիացի վարժուհին յայտնեց, որ ինքը կը հեռանայ, որովհետեւ այլ ևս չի կարող տեսնել այդ տեսակ անմիտ ու վատ դաստիարակութիւն:

— «Հիմա արդէն իսկ ժամանակն է նորա համար մի վարժապետ բռնել և պատրաստել տալ գիմնազիօնի համար» ասում էր Գալբէրգը:

— «Ձեր որդուն չեն օգնի ո՛չ վարժապետները և ո՛չ էլ ուսումնարանները, նորան կ'օգնէ միայն կեանքի դպրոցը և այն էլ միայն այն ժամանակ, երբ նորա հետ այդ դպրոցը խիստ վարուի. նորա փրկութիւնը միայն դորա մէջն է». անկեղծ սրտով ասաց երիտասարդ վարժուհին և աւելացրեց՝ — «դուք երեխային փչացնում էք ձեր անմիտ սիրելով»:

Գալբէրգի սրտին շատ դիպան այդ պարզ աղջկայ խօսքերը և նա շտապեց նորան հեռացնել իւր տանից:

Մինչև հիմայ Ֆէրդինանդը շարունակ լսում էր իւր հօրը. նորա բոլոր չարութիւնները տեսնում ու տանում էին միայն խեղճ վարժուհիներն ու նորա հօրաքոյրը: Բայց այժմ ուրիշ կերպ փոխուեց. — վարժապետները չէին ուզում վարժուհիների նման սուս ու

փոխ տանել ամեն բան: Բայց այս դէպքումն էլ, չնայելով վարժապետների զանգատներին, հայրն աշխատում էր ներել որդուն, բոլոր մեղքը գցելով վարժուհիների վրայ և խնդրում էր, որ նոքա աւելի համբերող և ներող լինին:

— «Իմ սկզբունքս է՝ կրթել որդուն սիրով»: ասում էր նա: Նորա համար դժբախտ օր էր այն օրը, երբ վարժապետի կամքով ստիպուած եղաւ պատժել Ֆէրդինանդին և թողնել նորան առանց ճաշի: Միւսնոյն ժամանակ, երբ վարժապետը ճաշին ուտում էր մեծ ախորժակով, Գալբէրգի կոկորդին դէմ էր առնում ամէն մէկ կտորը, միւս սենեակից լսւում էր փոքրիկ խռովարարի ճիչն ու լացը, որին այդ անսովոր պատիժը շատ անդուր էր: Իսկ երբ վարժապետն ուզեց դորա համար աւելի ևս պատժել աշակերտին, այն ժամանակ հայրը շատ թունդ կռուեց վարժապետի հետ, այնպէս որ հէնց նոյն երեկոյեան նա հեռացաւ հարուստ վաճառականի մօտից: Ուղիղ է, Գալբէրգն ուզեց խրատ կարգաւ որդու գըլխին, բայց չկարողացաւ. Ֆէրդինանդն այնքան նման էր իւր մօրը, որ այդ նմանութիւնը տեսնելուն պէս, թոյլ կամքի տէր հայրը մոռանում էր բոլոր խստութիւնները:

«Միայն սէր, միայն սէր» բացականչում էր նա և աւելի ու աւելի ներողամիտ էր լինում դէպի որդու պակասութիւնները:

Վարժապետները գալիս ու դարձեալ հեռանում էին: Մի ժամանակ Գալբէրգի ընկերոջ որդին, որ Ֆէրդինանդի հասակակիցն էր, սկսեց նորա հետ դաս առնել, բայց այդ էլ երկար չտևեց:

— «Վարժապետները կողմնապահ են. նոքա գովում են ընկերոջս տղային, իմ որդուս վատ ասելու համար»: ասաց Գալբէրգը և հեռացրեց Ֆէրդինանդի դասընկերին:

Ֆէրդինանդը չունէր ոչ մի ընկեր, որովհետև ոչ ոք չէր ուզում հնազանդուել հաճոյքներին. այնպէս որ նա միայն խաղում էր իրանց խոհարարուհու որդի Պետրոսի հետ: Իոցա մտերմութեան մասին խօսք էլ չէր կարող լինել, որովհետև Ֆէրդինանդն իրան աղալ էր կարծում, իսկ Պետրոսը գերի: Բայց Պետրոսը Ֆէրդինանդից մեծ և խելօք էր. նա իւր խոհմութեամբ կարողացաւ իւր ընկերին ձեռքն առնել: Բաղդաւորապէս Պետրոսը չար սիրտ չունէր, այլ միայն թեթևամիտ էր և դէպի իւր առատ ընկերը սրտով կպած էր, իսկ Ֆէրդինանդը փողի կարօտութիւն չունէր,

որովհետեւ հայրը միշտ նորան բաւական շատ տալիս էր:

— «Ինչո՞ւ համար է իմ հարստութիւնս». հանգստացնում էր ինքն իրան հայրը, երբ գիտակցութիւնը նորան ասում էր, որ վատ է իւր արածը:

Երբ Թէրզինանդը տասն և չորս տարեկան դառաւ, հայրը նորան տուեց քաղաքային դպրոցը: Չնայելով որ Թէրզինանդը ծոյլ էր, բայց ընդունակ լինելով, լաւ էր սովորում:

Նա շատ լաւ ուսուցիչներ ունէր, այնպէս որ յաջող քննութիւն բռնեց և մտաւ բարձր դասարան: Իրան հասակակիցների հետ միասին ապրելը, նոցա հետ սովորելը և վերջապէս այդ կեանքի փոփոխութիւնն ու նորութիւնը սկիզբը շատ հետաքրքրեցին Թէրզինանդին. — նա աւելի խելօքացաւ, աւելի ուրախ էր և աւելի շատ էր խօսում. այնպէս որ բոլոր տնեցիք իրանց տանջող տղայի մէջ այդպիսի մեծ փոփոխութիւն տեսնելով, զարմացած էին մնացել: Միայն Պետրոսը բաւական չէր, որ նա փոխուել էր, որովհետեւ Թէրզինանդն էլ շատ չէր խաղում նորա հետ և փախչում էր նորանից: Հայրը շատ էր հը-

պարտանում, որ գիմնադիօնի աեսուչը գոհ է Թէրզինանդից:

— «Դուք բոլորդ էլ դեռ կը համոզուէք, որ երեխայի կրթութիւնն առաջ տանողը միայն սէրն է», ասում էր նա իւր քրոջը, որը կառավարում էր ամբողջ տունը: Բայց հօր ուրախութիւնը դեռ վաղաժամ էր:

Դպրոցի կարգ ու կանոնը շուտով ձանձրացրեց Թէրզինանդին: Վարժապետներն ըսկըսեցին գանգատուել. նա շարունակ չարութիւն էր անում, չէր լսում ոչ ոքի. նորան բոլորի առաջ նկատողութիւններ էին անում և սպառնում էին խիստ կերպով պատժել:

Թէրզինանդն երես առած լինելով, չէր կարող իւր դժգոհութիւնը ծածկել և վճռեց՝ իրան պատժող ուսուցչից անպատճառ վրէժն առնել: Բարկութիւնից բոլորովին գունատուած նա տուն վազեց և գանգատուեց հօրը, թէ ինչպէս կոպիտ են վարուել իրան հետ:

Բայց զարմացած մնաց, որ հայրը բոլորովին միտք չունի ոչ վարժապետին մեղադրելու և ոչ էլ իրան դպրոցից հանելու:

— «Դու գիտե՞ս, որդիս» ասաց հայրը քաղցրութեամբ, «որ ես միշտ ներում էի քո սխալները, բայց այժմ ես քեզ մեղաւոր եմ

Համարում, որովհետև դու վարուել ես զըպ-
րոցի կանոններին հակառակ: Եղի՛ր աշխատա-
սէր, կարգին ու հնազանդ, այն ժամանակ
քեզ ոչ ոք չի նեղացնի. ինձ ինքը պարոն
տեսուչն ասաց, որ ամենքն էլ քեզ միայն
բարի են ցանկանում: Խաղալու ժամանակն
անցաւ. հիմալ դաւ երիտասարդ ես, իսկ կեան-
քը շատ լուրջ բան է:

Դեռ հայրը նորա հետ այդպէս չէր խո-
սել և Ֆէրդինանդը չգիտէր հաւատա՞ր իւր
լսածին: Նա թէև սաստիկ դժգոհ մնաց հո-
րից, բայց ցոյց չտուեց, թէ դժգոհ է և վրճ-
ուեց, որ այդ զրուծիւնից ելնի տանից փախ-
չելով:

Այդ ժամանակ նորա հին ընկեր Պետ-
րոսը դարձեալ իրան պէտք եկաւ. — Ֆէրդի-
նանդն իւր գաղտնիքը նորան ասաց և այդ-
պէս, երկուսով սկսեցին մտածել, թէ ինչ
կերպ առաջ տանեն իրանց նպատակը: Ֆէր-
դինանդի մօտ փող քիչ էր մնացել և նա չէր
վստահանում նորից դիմել հօրը, որովհետև
չէր ուզում կասկածի տեղիք տալ և մերժումն
ստանալ նորանից: Այդ պատճառով իւր ունե-
ցած ոսկի իրեղէնները տուեց Պետրոսին, որ
ծախէ և դրանից յետոյ մնում էր սպասել
մի յարմար ըոպէի, որ գլուխ բերէր իրան

ուզածը: Պետրոսն էլ շատ էր ձանձրացել վա-
ճառատան մէջ աշխատելուց և ճանապար-
հորդելու ու զանազան երկրներ տեսնելու
միտքը նորան շատ էր գրաւում. այնպէս որ
նա համաձայն էր փախչել Ֆէրդինանդի հետ:
Իսկ Ֆէրդինանդն այնպէս էր զայրացած իւր
հօր անարդար վարմունքի վերայ, որ բոլորո-
վին մոռացաւ հօր սէրը: Ափսոս, որ այդ ժա-
մանակ Ֆէրդինանդը չունէր ո՛չ մայր, ո՛չ հա-
ւատարիմ ընկեր, որոնք կարողանային ազդել
նորա սրտի վերայ: Խեղճ հայրը չէր էլ կաս-
կածում, թէ որդու սրտում ինչ չար բաներ
են կատարւում և մինչև անգամ զարմացաւ,
երբ նորան տեսաւ ընթրիքի նստած նոյն տը-
խուր երեսով, ինչպէս որ այն օրը ճաշին,
երբ մերժեց նորա խնդիրքը՝ հանել նորան
գիմնազիօնից:

Միևնոյն ժամանակ մի քանի օր անցաւ,
բայց ոչ մի փոփոխութիւն չէր երևում տան
մէջ: Ֆէրդինանդը, չնայելով որ հօրաքոյրն
աշխատում էր ամեն կերպ ուրախացնել նո-
րան, շարունակ լուռ էր, դժգոհ ամեն բա-
նից և միայն հօր մօտ աշխատում էր ծածկել
իւր վատ տրամադրութիւնը: Նա անուշադիր
էր դէպի դասերը, թէև ամեն օր, բայց ա-
կամալ գնում էր դպրոց և սպասում էր յար-

մար դէպքի, որը շուտով առաջ եկաւ: Ուսուցիչները շատ անբաւական էին, որ Ֆէրդինանդը դասերը լաւ չէր պատրաստում և աւելի խիստ էին վարւում, տեսնելով նորա յամառութիւնը. ամեն օր նոր-նոր գանգատներ էին լսում ու պատիժներ էին նշանակւում: Եւ ահա, մէկ գեղեցիկ օր, երբ Ֆէրդինանդին իբրև պատիժ թողին դպրոցում, որովհետև լատիներէն դասը չէր սովորել, նա այդ երեկոյ ալլես տուն չվերադարձաւ:

Փախուստի համար ամենալաւ ժամանակն էր ընտրել Ֆէրդինանդը, որովհետև հայրը մի քանի օրով հեռացել էր քաղաքից, իսկ հօրաքոյրն այն ժամանակ միայն սկսեց անհանգստանալ, երբ մուծն ընկել էր, դուրս գալով և տեսնելով, որ Ֆէրդինանդը չէր եկել, իմանալով, թէ տանն է երիտասարդ պարոնը: Տեսնելով Ֆէրդինանդը մեծ իրարանցումի մէջ էին. իսկ երբ լուսացաւ, ուղարկեցին բոլոր ծանօթների մօտ իմանալու Ֆէրդինանդի մասին. բայց երևաց, որ ոչ ոք ոչինչ չգիտէր: Գիմնազիօնի տեսուչն ասաց, որ Ֆէրդինանդին պէտք է պատժէին և դասերը վերջանալուց յետոյ նա իսկոյն տուն է վազել: Այնպէս էին բացատրում նորա խորհրդաւոր կերպով անհետանալը՝ որ նա պատժից վախե-

նալով և յամառութիւնից դրդուած, կամ փախել է, կամ իրան սպանել է: Հօրաքոյրն լուսահատուած էր. նա լալիս ու գանգատում էր, որ երևի իւր սիրելի Ֆէրդինանդին դպրոցում շատ են չարչարել. և նա բարկութիւնը թափում էր անմեղ ուսուցիչների վերայ: Թէև նա մի քիչ միամտուեց, երբ իմացաւ, որ Պետրոսն էլ տուն չէ վերադարձել նոյն օրը և չկան Ֆէրդինանդի շատ իրեղէնները:

— «Անպէտք խոտը տանող չի լինի» փնթփնթում էր ծերունի կառապանը, իւր երիտասարդ պարոնին զուր փնտռելուց վերադառնալով:

— «Երբ այդպիսի երկու անպէտք տղայք միասին են լինում, այն ժամանակ իրար օգնում են: Երիտասարդ պարոնը դեռ կը վերադառնայ. անի, եթէ ծերունի պարոնս ինձ թոյլ տար սկզբից նորան իմ ձեռքս առնելու ու մի լաւ խրատելու, ինչպէս գոհ կըլինէի: Աստուած ինչո՞ւ է ստեղծել այդպիսի անշնորհք արարածին. իսկ Պետրոսը, — նա էլ նորան յարմար ընկեր է. անի, թէ սազում են մէկը միւսին»: Հօրաքոյրը չէր լսում կառապանի այդ յանդուգն խօսքերը և միայն շարունակում էր լալ ու հառաչել. վերջը նա իւր եղբօրը հեռագրով իմաց տուեց բոլոր

պատահածի մասին: Հայրն եկաւ անմիջապէս
և նորից սկսեցին որոնել Ֆէրդինանդին, բայց
զուր. ոչ ոք չգիտէր երկու փախստականնե-
րի տեղը. միայն Գալլէրգի շոգենաւի նաւաս-
տիններից մէկն ասաց, որ կարծես յիշում է՝
թէ տեսել է երկու տղայի, ձեռքերում կա-
պոցներ բռնած, բայց նոցա վերայ առանձին
ուշադրութիւն չէ դարձրել:

Այդ նոյն երեկոյեան անթիւ շոգենաւեր
էին ճանապարհ ընկել դէպի աշխարհիս զա-
նազան կողմերը, գուցէ և դոցանից մէկն ու
մէկի մէջ էր տեղաւորուել փախստական Ֆէր-
դինանդը: Խեղճ հայրը շատ տխուր և ան-
մխիթար էր, որովհետեւ նա մի քանի շաբա-
թից յետոյ միայն, այն էլ յաջող պայմաննե-
րում, երբ վերադառնային շոգենաւերը, կա-
րող էր իմանալ, թէ արդեօք որդին եղել է
նոցանից մէկի մէջ: Որ իմացան Պետրոսի և
Ֆէրդինանդի շատ իրեղէնների կորչելը, այլ
ևս չէին կարծում, թէ Ֆէրդինանդն ինքն
իրան սպանել է:

Սեզ արդէն յայտնի է, որ Ֆէրդինանդը
շատ բան ծախեց իւր ունեցածից, որ ճանա-
պարհին փողի նեղութիւն չքաշէ: Դժբախտ
հայրը, թէ ինչպիսի դառն օրեր ու գիշեր-
ներ էր անցկացնում, այդ դժուար է նկա-

րագրելը: Նա զղջում էր իւր տուած վատ
դաստիարակութեան համար. նորա խիղճը
տանջում էր և սիրտը լցուած էր ահ ու դո-
ղով իւր որդու համար: Եւ միայն ծերունի
բժիշկը, որն այցելում էր նորան ամեն օր,
խրատելով ու մխիթարական խօսքերով հան-
գըստացնում էր թշուառ հօտը: Այդ ազնիւ
ընկերն ու բժիշկը բաց արեց վերջապէս հօր
աչքերը և ցոյց տուեց նորա բոլոր սխալները
Ֆէրդինանդի կրթութեան մէջ, նա ցոյց
տուեց այն անդունդը, որի ծայրին կանգնել
էր նա և այն ողորմելի ապագան, որ նա
պատրաստում էր իւր սիրելի տղայի հա-
մար: Այն ժամանակ հայրը դառն կերպով
զղջում էր, արտասուքն աչքերին, ասելով՝
«անխ» ես էլ երբէք չպիտի կարողանամ տես-
նել իմ միակ որդուն և ուղղել իմ արած
սխալները»: Ծերունի ընկերն աշխատում էր
նորան մխիթարել ասելով՝

— «Հանգստացէք, նա դեռ կը վերադառ-
նայ. նորան շատ օգտակար կըլինի փորձուել
կեանքի մէջ»:

Այդպէս անցնում էին շաբաթներ ու
ամիսներ: Զանազան շոգենաւներից լուրեր
էին հարցնում, բայց Ֆէրդինանդն ու Պետ-
րոսն անյայտացել էին և ոչ ոք նոցա տեղը

չգիտէր: Այդ նոյն ժամանակները դէպի Աւստրալիա մի առագաստաւոր նաւ էր ուղևորուել, որի մասին մոռացել էին հարց ու փորձ անել և ահա գորա մէջն էին երկու փախստականները:

Ժամանակն անցնում էր: Եկաւ ձմեռը, իսկ հարուստ վաճառականի տունը նոյնպէս տխուր էր, ինչպէս և այն մարտ ամսուայ երեկոն, երբ այդ տան միակ որդին ու ժառանգը կորաւ: Հօր մազերը բոլորովին սպիտակեցին, այտերը ներս ընկան, աչքերն արտասուքից խաւարեցին, իսկ յոյսը մեռաւ նորա սրտում: Մինչև անգամ բարի բժշկի մը խիթարական խօսքերը կորցրին նորա համար իրանց ոյժը:

— «Ֆէրդինանդը մեռել է», անյուսալի կերպով կրկնում էր հայրը: — «Չնայելով Ֆէրդինանդի պակասութիւններին, նա այնու ամենայնիւ բարի սիրտ ունէր և եթէ նա մեռած չլինէր, հօրն անպատճառ կըլիշէր և կըզրէր իւր մասին», ասում էր անբախտ հայրը:

Պետրոսի մայրն էլ համոզուած էր, որ իւր որդին այլ ևս չի վերագառնայ և չնայելով որ Դալբէրգը նորան կենսաթոշակ էր տալիս, նա դարձեալ առանց դառնութեան չէր կարող յիշել Ֆէրդինանդին, որը պատ-

ճառ եղաւ կորչելու իւր միակ որդուն ու միակ մխիթարութեանը:

— Յանկարծ, — և այդ պատահեց ճիշդ Ծննդեան առաջին գիշերը, 1864 թ. հօրաքոյր Մարիամը փայլուն աչքերով, վշտացած հօրը տուեց երկու հաստ ծրար, Աւստրալիայից եկած, որոնց մէկի հասցէն գրուած էր Ֆէրդինանդի ձեռքով: Ո՞վ կարող է արդեօք նկարագրել հօր ուրախութիւնը: — «Իմ զաւակս, իմ սիրելի զաւակս, նա կենդանի է» լալով ասում էր խեղճ ծերունին և բաւական ժամանակ անցաւ, մինչև որ նա կարողացաւ բանալ նամակը և կարգաւ բարձր ձայնով: Ահա նամակի բովանդակութիւնը՝

— Իմ պաշտելի, վշտացեալ հայրիկս:

«Հեռուից մտքով չօքում եմ քո առաջ, համբուրում եմ քո ձեռքերը և խնդրում եմ քեզ ներքի քո մեղաւոր, բայց զղջացած որդուն: Նա խիստ կերպով պատժուեց, բայց ո՛չ այնքան խիստ, ինչքան որ արժանի էր: Կեանքի դպրոցը նորան կարգ ու կանոնի տակ դրեց և ոչնչացրեց նորա մէջ ծուլութիւնն ու անհոգութիւնը: Իննը պոչանի կատուն շատ անգամ պարում էր քո տղայի մէջքի վերայ, որին, դու քո բարութիւնից, մատով չէիր դիպչում երբէք: Ո՛հ, հայրիկս, ես հաս-

կացայ քո դէպի ինձ ունեցած սէրն ու խնամքը և երբ ես ինձ մանրամասն քննում եմ, ուղղակի սարսափում եմ ինձանից, որովհետեւ ես քո այդ սէրը և ինձ վերայ դրածդ յոյսը չարդարացրի:— Ես այժմ անկեղծ զղջում եմ և եթէ Աստուծոյ ողորմութիւնն ու քո ներումն ինձ թոյլ տան վերադառնալ հայրենիք, այն ժամանակ իմ միակ աշխատանքս պէտք է լինի քեզ ցոյց տալ, թէ որչափ լուրջ է իմ զղջումը և իմ ուղղուելու ու մարդ դառնալու ցանկութիւնը:

Հիմայ թոյլ տո՛ւր ինձ պատմել, թէ ինչ պատահեց Պետրոսին և ինձ այն րոպէից, երբ մենք փախանք թանկագին հայրական տանից:

Այն չարաբաստիկ մարտի առաւօտը, երբ ես բարկացած դուրս փախայ դպրոցից, նոյն այդ րոպէին որոշեցի այլ ևս չվերադառնալ այնտեղ: Բայց եթէ դու տանը լինէիր և ես տեսնէի քո սիրով լի հայեացքը, երևի կըթողնէի իմ վատ մտադրութիւնը: Բայց այսպէս պատահեց, որ դու չկայիր, ես էլ մենակ էի. քեզանից շատ նեղացած էի, որ դու իմ թըշնամիներիս պաշտպանելով, խիստ խօսքերով աշխատում էիր ինձ խրատել: Այո՛, սիրելի հայրիկ, ես մի ողորմելի՛, թոյլ տղայ էի և արժանի չէի քո սիրոյն: Ես այն րոպէին վա-

զեցի Պետրոսի մօտ. նա արդէն պատրաստ էր. մենք վաղուց նորա հետ պայման էինք կապել... նա բարի ու թեթեամիտ լինելով, երկար չմտածեց, որովհետեւ նա շատ էր ուզում ծովի կեանքը տեսնել և ինձ էլ սիրում էր, այնպէս որ անպայման հնազանդուեց ինձ: Ճաշից յետոյ մենք զանազան ճանապարհներով գնացինք դէպի նաւահանգիստը. օրը մռայլ էր և շուտով մութն ընկաւ. Պետրոսը տանում էր մեր կապոցները, իսկ փողն ես ինձ մօտ էի պահել:

Ժամը եօթին «Արծիւ» անունով նաւը գաղթականների համար, պէտք է ճանապարհ ընկնէր: Մենք աննկատելի կերպով ժողովրդի միջից բարձրացանք նաւի պատշգամբի վերայ. ես այնտեղ երկու տոմսակ առայ և սարսափեցի, տեսնելով թէ որչափ քիչ փող մնաց մօտս: Ինձ վախեցնում էր երրորդ կարգի ճամբորդների այս ու այն կողմն ընկած հիւանդոտ, կեղտոտ տեսքը. քիչ մնաց, որ ես տուն վերադառնայի, բայց արդէն ուշ էր. յամառութիւնն էլ ինձ նոր ոյժ տուեց և ես մնացի: Հիմայ ես համոզուած եմ, որ Աստուծոյ կամքն ինձ պահեց այնտեղ և ստիպեց ինձ անցնել կեանքի դժուար դպրոցի միջից:

Նաւի վերայ մենք մեզ շատ վատ էինք

զգուճ: Հէնց նոյն գիշերն իմ ոսկէ ժամացոյցն ու շղթան, քո ընծան թանկագին հայրիկս, գողացան ինձանից և երբ ես ուզեցի գանգատուել, մեզ շրջապատող մարդկանց բռունցքներն ու զարհուրելի դէմքերն ինձ ստիպեցին լռել: Շրջապատուած լինելով փրջացած, աղքատ, խարդախ մարդկանցով, մենք շատ երկար օրեր հիւանդ պառկեցինք: Եւ այդ ժամանակ, սիրելի հայրիկս, ես սովորեցի ճանաչել Աստծուն: Պետրոսը դէպի ինձ չափազանց ուշագիր էր և չնայելով որ ես պատճառ եղայ նորան այդ անյաջող ճանապարհորդութիւնն անելու, բայց նա ինձ վերայ հարազատ եղբօր պէս հոգս էր տանում: Նա ինձանից աւելի շուտ առողջացաւ, մօտեցաւ նաւաստիների հետ և նոցա միջոցով մեզ թոյլ տուին պատշգամբի վերի մասում մնալ, որտեղի ծովային, թարմ օդը մեզ վերայ լաւ ազդեց. մենք ուրախութեամբ քնում էինք պատշգամբի մի անկիւնում, քան երրորդ կարգի խեղդուած, տօթ բաժանմունքում: Բայց երբ նաւապետը մեզ առաջին անգամ նկատեց, ուզեց մեր անցաթուղթը և երբ ասացինք, որ չունենք, նա շատ բարկացաւ ու սպառնաց, որ մեզ կըթողնի առաջին պատահած անմարդաբնակ կղզու վերայ: Միայն մեր

լալագին խնդիրները լսելով, թողեց իւր այդ միտքը. բայց դորա փոխարէն մենք ստիպուած եղանք պատմել նորան բոլոր ճշմարտութիւնը և այդ ժամանակ մեր խայտառակութիւնը լոյս աշխարհ եկաւ:

— «Ես այդպէս էլ կարծում էի.» բացականչեց զայրացած ազնիւ նաւապետը:

— «Սպասեցէք, դուք անպիտաններ, ես ձեզ ցոյց կըտամ, թէ ինչ բան է տանից փախչելը. դուք երևի ուզեցել էք ծանօթանալ իննը պոչանի կատուի հետ»:

— «Ե՛լ, Գարրի» կանչեց նա գլխաւոր նաւաստիին. «հաւաքիր ու կանչիր այստեղ բոլոր նաւաստիներին. ես ուզում եմ ինձ վերայ առնել ծնողի պաշտօն»: Եւ մենք դեռ ուշքի չէինք եկել, երբ իննը պոչանի կատուն (իննը բարակ կաշուէ ծայր ունեցող մորակ է) սկսեց պարել ու թռչկոտել մեր մէջքերի վերայ: Յաւն անտանելի էր, բայց երբ ես նկատեցի, որ իմ գորգոռոցս միայն ծիծաղ է պատճառում ամենքին. այն ժամանակ ատամներս ամուր իրար խփեցի ու լուռ մնացի մինչև վերջը:

Պետրոսը, որ արդէն իւր բաժին ծեծը կերել էր, բոլոր ժամանակ խնդրում էր, որ ինձ ազատեն, բայց նաւապետն ասաց՝

— «Ո՛չ, ո՛չ, այս երես առած, քնքոյշ ձեռքերով ու չար սրտով տղային պէտք է լաւ դաս տալ»։ Եւ այդպէս, չպակսեցրին գոնէ մէկ հարուած։

— Բայց յետոյ Պետրոսն ու էլի մէկ ծեր նաւաստի սկսեցին ինձ խնամել. նոքա ինձ ծածկեցին փափուկ, տաք վերմակով և ես յոգնած ու տանջուած այդ ամեն տեսածիցս ու կրածիցս, խորը քնեցի, մոռանալով իմ վիշտը։ Բայց երազումս քեզ տեսայ այդ գիշեր և այդ րոպէից մեծ փափագ էի զգում հայրենիք վերադառնալ և շատ ուրախ էի որ ինձ մտրակեցին. որովհետեւ Ֆիզիքական ցաւս առժամանակ ինձ մոռացնել տուեց հոգեկան տանջանքս։

Նաւապետը նկատելով Պետրոսի ճարպիկութիւնն ու քաջութիւնը, նորան յանձնեց նաւաստիներին, որ սորվեցնեն նորան իրանց արհեստը. իսկ ինձ իրան մօտ ծառայութիւն տուեց և վա՛յ ինձ, եթէ մի որևէ բան մոռանայի, կամ չլսէի, որ նա ինձ կանչում է։ Բայց չնայելով, որ նա այդքան խիստ էր ու շարունակ իմ հալածում էր իմ սխալներէս համար, այնուամենայնիւ նորա մէջ երևում էր հայրական գուլթ ու խնամք դէպի ինձ։

— «Ռու դեռ ինձնից շնորհակալ կլինես,

պստիկ տղայ»։ շատ անգամ կրկնում էր նա։ — Սիրելի հայրիկ, քո անունը նորան լաւ ծանօթ էր, բայց նա ինձ չէր թոյլ տալիս քեզ գրելու, չնայելով որ շատ առաքաստաւոր նաւեր կարող էին քեզ հասցնել իմ նամակներս։

— «Եթէ դու շատ անհանգիստ ես հօրդ համար, քեզ տեղն է, մտածիր ու տանջուիր քո արածի վերայ. իսկ քո հայրը լաւ գիտէ, որ անպէտք խոտը տանող չի լինի. թէ որ Աստուած կամենայ, դու բոլորովին ուղղուած ու լաւ մարդ դառած նորից կըզնաս հօրդ մօտ։ Մեղբուրն քաղաքից դու կարող ես գրել. ես այնտեղ քո հօր մէկ լաւ ընկերոջը ճանաչում եմ, որի մօտ քեզ կըտեղաւորեմ. իսկ թեթեւօրիկ Պետրոսին կըպահեմ մեր նաւի համար և նորան լաւ նաւաստի կըդարձնենք։

Այդպէս էր ասում խիստ, բայց բարի ու ազնիւ նաւապետը և ես երբէք չեմ մոռանայ նորա արած լաւութիւնը։ Եթէ ես կարգին մարդ դառնամ, գորանով պարտական կըլինեմ նորա խստութեանը. շնորհակալ եմ և իննը պոչանի կատուից... Քո հրեշտակային բարութիւնը զուր է կորել և ես արժանի չէի քո այդչափ սիրոյն. միայն կեանքի լուրջ դպրոցն ինձ խելք ու շնորհք սովորեցրեց։

Երբ փչում էր քամին ու ալիքները կատաղութեամբ դիպչում էին շոգենաւին և իմ շուրջս լսում էր հայհոյանք ու վայրենի ձայներ, այն ժամանակ յիշում էի իմ վարժապետներին, որոնց հետ ես այնքան կոպիտ ու անարդար էի վարւում: Աղաչում եմ, հայրիկս, ներիր ինձ:— Հիմա արդէն երկուամիս է, որ ես Մելբուրն քաղաքումն եմ, քո ընկեր Գոգսօնի մօտ. նա ինձ սիրով ընդունեց և տեղաւորեց իրան մօտ: Նա էլ քեզ կրգրէ ու կըսւպասէ քո կարգադրութեանը. ես նորա մօտ ծառայում եմ և աշխատանքից աչք չեմ բաց անում. ես առողջ ու ուրախ եմ, միայն կուզէի իմանալ, թէ դու քնչպէս ես քեզ զգում, անմոռանալի հայրիկս և թէ արդեօք կընե-րես քո վատ Ֆէրդինանդին: Քո ներումն ոյժ կրտայ ինձ շարունակելու իմ սկսած գործը, որովհետեւ ես այստեղ ուզում եմ մնալ այնքան, մինչև որ ինձ չզգամ բաւական ուղղուած և ուժեղ, որ հայրենիք վերադառնալով օգնեմ քեզ քո գործերի մէջ: Բարի և անձնուէր Պետրոսը մնաց նաւապետ Շմիդի մօտ, «Արծիւ շոգենաւի վերայ. ինձ շատ դժ-ւար էր բաժանուել նրանից, բայց մենք երբեմն տեսնուում ենք. թէև դուք էլ նորան աւելի շուտ կըտեսնէք, քան ինձ, նա նոյն-

պէս նամակ է գրել իւր խեղճ մօրը, որն իմ մեծաւորիս նամակի մէջն է: Ես համոզուած եմ, որ դու կ'օգնես Պետրոսի մօրը. թող նա էլ ինձ ներէ: Հազարաւոր բարիներ բարի հօրաքրոջս, որին ես այնքան նեղացնում էի. մեր բժշկին և բոլոր ծառաներին, որոնց ես զեռ երեխայութիւնիցս այնքան չարչարում էի. խնդրում եմ, որ նոքա նոյնպէս ինձ ներեն. ես կ'աշխատեմ նոցա մօտ վերադառնալ բոլորովին փոխուած ու լաւ մարդ դարձած. ես այժմ սովորում եմ աշխատել և ականջ դնել մեծի խօսքին: Աստուած թող քեզ պահպանէ, իմ բարի հայրիկս. թող այն ամեն մէկ արտասուքի կաթիլը, որ թափել ես ինձ համար, ժամանակին բերէ քեզ երկնքի օրհնութիւնը»:

«Քո զղջացած որդի Ֆէրդինանդ»:

Այդ նամակից լետոյ արդէն անցել էր վեց տարի և Գալբէրգն օրէցօր սպասում էր այն շոգենաւին, որով Ֆէրդինանդը պէտք է վերադառնար իւր հայրական տունը: Այդ ժամանակամիջոցում Պետրոսն արդէն մի քանի անգամ եկել էր հայրենիք. նա արեւից այրուած, առողջ ու զուարթ տեսք ունէր և նորան թէ իւր մեծաւորները և թէ ընկերները շատ սիրում ու յարգում էին: Նա միշտ Ֆէր-

դինանդի մասին լաւ-լաւ լուրեր էր բերում և նորա հօր նամակները հասցնում էր Ֆէր-դինանդին:

Փերուսի Գալբէրգը համոզուած լինելով, որ որդին կենդանի է, առողջ է և ամենալաւ ճանապարհի վերայ է, զուարթացաւ և առողջացաւ: Բոլոր տնեցիք անկեղծ ուրախութեամբ սպասում էին Ֆէրդինանդի վերադարձին, որին ամենքն էլ վաղուց արդէն ներել էին: Բոլորն ուզում էին նորան հանդէսով հանդիպել. — աղախինները փունջ էին կապում, խոհարարուհին ամեն կերպ աշխատում էր, որ ճաշը համով դուրս գայ, իսկ կառապանը շվշվացնելով ու երգելով սրբում էր ձիաներին և սարքում էր կառքը, որ գնայ նաւահանգիստ բերելու իւր երիտասարդ պարոնին:

Վերջապէս հասաւ այդ հանգիստաւոր օրը: Յունիսի պայծառ արեւը լուսաւորում էր Ֆէրդինանդին սպասող ուրախ երեսները: Ամեն ըուպէ սպասում էին շոգենաւի զաւուն և վաղ առաւօտից տան մէջ իրարանցում էր ընկել. ամեն տեղից ծաղկի և համով ու հոտով քաղցրեղէնների հոտ էր փչում և ծերուսի հայրը նստած իւր սենեակում, յուզուած ու ուրախութիւնից բաբախող սրտով, սպասում էր միակ որդուն:

— «Ես ինքս չեմ ուզում գնալ նաւահանգիստ». ասաց նա. « մեր հանդիպումը հարկաւոր չէ, որ լինի այդքան օտար մարդկանց մօտ »:

Բայց կառքը զուր էր սպասում նաւահանգստի առաջ. հօրաքոյր Մարիամը կառքում նստած, զուր էր իւր ծերացած աչքերով փնտռում Ֆէրդինանդին: Նա սաստիկ անհանգիստ էր և արդէն ուզում էր կառապանին պատուիրել, որ տուն վերադառնայ, բայց այդ միջոցին նորա մօտից անցաւ մի նաւաստի, որին նա հարցրեց՝ թէ արդեօք նոցա շոգենաւով չէ եկել Ֆէրդինանդը: Նաւաստին մի րոպէ մտածելուց լետոյ պատասխանեց՝

— «Գալբէրգ, այդ այն Գոդսօնի և ընկերութեան մօտ ծառայող երիտասարդը չէ արդեօք. նա վաղուց արդէն դուրս է եկել շոգենաւից և երեի հիմայ տանն է ու սպասում է իւր մայրիկին», ասաց նա ժպտալով ու գլխարկը հանելով:

— «Շուտ, շուտ տուն տա՛ր, Օհան» հրամայեց կառապանին, հինգ մարկ գցելով զարմացած նաւաստիի առաջ:

Իսկ Ֆէրդինանդը շոգենաւից դուրս գալով, ամենակարճ ճանապարհն ընտրեց և ըշտապ-շտապ գնաց տուն, այնպէս որ նա չհանդիպեց իրանց կառքին: Նա համոզուած էր, որ հայրը իրան չի գալ դիմաւորելու և մի ինչ որ ներքին ձայն կարծես նորան ասում էր՝ թէ դու իրաւունք չունես սեփական շը-

քեղ կառքով վերադառնալ այն տունը, որից փախար խայտառակ կերպով: Եւ այդպէս, Ֆէրդինանդը բաբախող սրտով և արագ քայլերով մօտեցաւ իրանց տանը: Ոչ ոք չէր կարող ճանաչել, թէ այդ բարձրահասակ, խիտ մօրուքով ու գեղեցիկ տղամարդն առաջուայ քրնքոյշ Ֆէրդինանդն է: Նա համեստ կերպով զանգահարեց: Դուռը բաց անող ծառան իսկոյն գուշակեց թէ եկողն ու է և ուզում էր արդէն տան մէջ աղմուկ բարձրացնել, բայց Ֆէրդինանդը պատուիրեց նորան լռել: Արտասուքը վազում էր նորա այտերի վերայից և յուզմունքից սիրտը սաստիկ տրոփում էր, երբ նա ամուր քայլերով մօտեցաւ հօր սենեակին:— Ծերունին մենակ նստած, անհամբեր սպասում էր կառքի վերադարձին:

Յանկարծ դուռը կամաց բացուեց, երևաց մի տղամարդու սիրուն երես, որը լալագին ձայնով հարցրեց՝

— «Հայրիկ, Ֆէրդինանդը կարող է ներս մտնել»:

— «Իմ զաւակս, իմ սիրելի որդիս» ուրախութիւնից ճշաց հայրն իւր տեղից վեր թռուչելով և մինչև որ Ֆէրդինանդը պատրաստւում էր չոքել հօր առաջ, նա որդուն բռնեց և սեղմեց իւր կրծքին:

Այդ տեսակցութեան քաղցր ըոպէսներից յետոյ, Գալբէրգը նոր սկսեց իւր տղային զրննել ոտից մինչև գլուխ և չէր կշտանում նորա վերայ նայելուց, այնքան էր Ֆէրդինանդը

փոխուել, առույգացել ու գեղեցիկ տղամարդ դառել: Նորա զուարթ դէմքը, խոպուպ մազերը, մեծ-մեծ աչքերն ու ձայնը հանգուցեալ մօրն էին յիշեցնում. բայց բերանը, բարձր հասակն ու շարժմունքների մէջ իրան ազատ պահելը, նորա ամբողջ կազմուածքին տալիս էին մի առանձին տեսակ գեղեցկութիւն և մեծ նմանութիւն հօր հետ:

Վերջապէս հաւաքուեցին բոլոր տնեցիք, եկաւ և հօրաքոյր Սարիամը, որը մէկ լալով մէկ ծիծաղելով բարկանում էր իւր սիրելի Ֆէրդինանդի վերայ, որ նա իրան այնքան սպասեցնել տուեց նաւահանգստի մօտ: Ֆէրդինանդի գալը հօրաքոյրը միանգամայն երջանկացրել էր: Ծառաներն, աղախինները, խոհարարուհին, ամենքն էլ ուզում էին տեսնել Ֆէրդինանդին, սեղմել նորա ձեռքը: Եւ Ֆէրդինանդն ամեն մէկի համար էլ մի քաղցրը խօսք էր գտնում ասելու: Պետրոսի մայրն էլ ամենքի առաջն անցնելով, ասաց՝

— «Իմ որդիս իւր բաղդով ձեզ է պարտական, նա հիմայ արդէն նաւավարի պաշտօն է ստացել»:

— «Դուք ինձանից շնորհակալ մի լինէք» լրջութեամբ պատասխանեց երիտասարդ Ֆէրդինանդը. «Աստուծոյ ողորմութիւնը մեզ հանեց սխալմունքից, տարաւ մեզ ճշմարիտ ճանապարհով և մեզ իսկական մարդ դարձրեց: Ծատ անգամ տանից փախչող, անհնազանդ տղայոց վիճակն այսպէս յաջող չի վերջանում:

Ես երբեմն սարսափով մտածում էի՝ թէ կարող է պատահել, որ էլ բոլորովին չտեսնեմ իմ թանկագին հօրս։ Իսկապէս այսպիսի երջանկութեան արժանի չէի ես.— և օր ու գիշեր աղօթում էի Աստծուն, որ պահպանէ իմ հօրը և նա լսեց աղօթքս։

Ամենքն էլ շատ յուզուեցին, լսելով նորա այդ սրտաշարժ խօսքերը։

Այդ օրուանից Ֆէրդինանդը մնաց իւր հայրական տան մէջ և նորանով պարծենում ու հպարտանում էր ծերունի հայրը։ Ֆէրդինանդն աշխատասէր, խնայող ու գործունեայ մարդ դառաւ. նա գաղտնի կերպով շատ էր օգնում աղքատ, թշուառ մարդկանց և ամենքից սիրուած ու յարգուած էր։

Այժմ նա հօր գործերն է կառավարում. պատիւ վայելող վաճառական է, ամուսնացած է և շրջապատուած երեխաներով, որոնց կրթում է սիրով, բայց շատ խիստ է դէպի նոցա պակասութիւնները և մեծ պապի երես տալուց նոքա չեն փչանում, որովհետև Ֆէրդինանդը շարունակ հսկում է նոցա վերայ։

Բայց չնայելով իւր այդ բաղդաւոր կեանքին, նա շատ անգամ լիջում է երիտասարդութեան ժամանակ արած սխալները և մեծ շնորհակալութեամբ ու երախտագիտութեամբ է վերաբերում դէպի կեանքի խիստ, բայց բարերար դպրոցը։

1450

ՆՈՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

1. Խուլ Խաչիկ, պատմական վեպիկ. Քամակ Ն.
Ս. 1894. — 25
2. Ֆերիզադէի երգը, Փոքր Ասիայի կեանքից
Թարգմ. Յ. Լալայեանց 1894 — 25
3. Ղարիբ Մշեցի պատկ. տաճկահայ ներկայ
կեանքից 1894 — 10
4. Հուքսէյ. Տարերը բնական գիտութեանց.
Ժողովրդ. ընթերցանութեան համար գերմ.
Թարգ. Իս. Յարութիւնեանց 1894 — 40
5. Վահան Մամիկոնեան ճաղարբէգեան Յ. 1894 — 40
6. Ալպեան հովիւ, գերմ. Թ. Իս. Յարութիւ-
նեանց 1895 — 20
7. Հայրենագութի, գերմ. Թարգմ. Իս. Յարու-
թիւնեանց 1896 — 50
8. Գիւղական վարժուհի, Չիամպոլիի, Թարգմ.
Լ. Մելիք-Ադամեանի 1897 — 25
9. Հոֆման. Զինուոր Յակոբ, գերմ. Թ. Տիր.
Կոստանեան 1897 — 7
10. „ Կեանքի դպրոց, գերմ. Թ. Տիր.
Կոստանեան 1897. — 10

2013

